
Tomislav Smerić **SPARTA** **USRED BABILONA?** **Sociologijski aspekti** **vojne profesije**

Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005.,
621 str.

Nakon više značajnih autorskih doprinosa na području urbane sociologije i socijalne ekologije, sociolog Tomislav Smerić predstavlja 2005. široj znanstvenoj javnosti knjigu *Sparta usred Babilona?*, a samim podnaslovom *Sociologijski aspekti vojne profesije* obvezuje se na nimalo jednostavnu znanstvenu zadaću: napisati prvi temeljit i iscrpan udžbenik s područja sociologije vojske. Zahvaljujući tome, a uz već prijašnji znanstveni doprinos prof. Ozrena Žuneca, hrvatska sociologija postaje nezaobilazan sudionik u svjetskom sociologijskom referentnom okviru istraživanja vojske i rata.

Na početku *Uvoda* autor otkriva kako njegov naslov: *Sparta usred Babilona?* postavlja pitanje koliko je aktualna i istinita ocjena Samuela Huntingtona o vojnoj instituciji kao svijetu "uređene jasnoće... stopljene ljepote i korisnosti" usred civilnog okruženja "nepovezanih i slučajno združenih elemenata", pa odmah podnaslovom *Sociologijski aspekti vojne profesije* definira pristup kojim želi odgovoriti na to pitanje.

Prvo poglavlje, *Sociologijski pristup profesijama i vojni poziv kao profesija*, razmatra pristupe, konceptualne aparate i problemske sklopove tematiziranja profesija u istraživačkoj tradiciji sociologije profesija, kao pretpostavke zasnivanja polaznoga teorijsko-metodološkog okvira analize obilje-

žja vojne profesije. Poglavlje u početku daje pregled teorijskih pristupa profesija, u kojemu se naglašava marginalan položaj sociologijske poddiscipline koja se bavi profesijama, nakon čega slijedi pregled pristupa profesijama u društvenim znanostima s naglaskom na sociologijskim istraživanjima profesija, među kojima se izdvajaju esencijalistički (pristup usmjeren glavnim bitnim obilježjima), strategijski (konfliktni ili pristup orijentiran na naglašavanje profesionalne moći) i temporalni pristup, orijentiran na analizu odnosa jedne profesionalne grupe prema drugima u duljem razdoblju. Sociologijski pristup razmatra se kroz funkcionalistički, veberijanski i interakcionistički doprinos analizi profesija. Za pripremu teorijsko-metodološkog okvira analize vojne profesije autor ukratko razmatra osnovne elemente strukturalne i procesne analize profesija – definiciju profesije, karakteristike profesionalnoga djelovanja, analizu odnosa profesije, birokratske organizacije i države te pregled povijesnih procesa koji su doveli do nastanka profesija. Nadalje se pozornost usmjerava "distinktivnim obilježjima" vojnoga poziva kao profesije. Inicijalno konstituiranje vojne profesije primarno je vezano uz koncentraciju i konsolidaciju državne kontrole nad organiziranim sredstvima nasilja. Profesionalizacija odzgo i monopolizacija modernoga časničkog zbora od države kao klijenta i poslodavca vojne profesije bitno određuje artikulaciju, dok se vojna praksa, koliko god udovoljavala profesionalnim znanjima i vještinama, kada se izvodi izvan službenoga institucionalnog okvira prepoznaje kao neprofesionalnost. Umanjivanje autonomije i jačanje državne monopolizacije jedno je od obilježja profesionalizacije časničkoga poziva i transformacije od staleškoga i poduzetničkoga u profesionalno birokratski poziv.

U drugom poglavlju, *Društveni okvir oblikovanja vojne profesije – uloga "vojnog faktora" u procesima societalne modernizacije i formiranju moderne nacionalne države*, analizira se širi društveni kontekst obliko-

vanja vojne profesije i uloga vojnoga faktora u procesima (teorijama) societalne modernizacije i formiranja moderne nacionalne države. Navodeći različite znanstvene doprinose, autor između ostalog navodi kako Anthony Giddens naglašava konsolidaciju kontrole sredstava nasilja u sklopu prijelaza od tradicionalne države k nacionalnoj državi. Nacionalna država i masovna vojska javljaju se zajedno kao tijesno povezana obilježja državljanstva unutar teritorijalno ograničenih političkih zajednica. U XX. st. utjecaj rata na opće obrasce promjene toliko je dubok da ih je nemoguće interpretirati bez prihvaćanja činjenice da su ratovi proizveli transformacije trajne važnosti za društvene institucije neovisno o stupnju ekonomskoga napretka u svjetskom sistemu, a kombinacija industrijske i vojne moći jedan je od čimbenika globalnoga širenja modela nacionalne države. Michael Mann, kako navodi autor, naglašava kako militaristička kristalizacija moderne države nacionalizira i specijalizira vojnu moć, dok Charles Tilly vidi prisilu kao determinantu konstituiranja europskih država, a državne strukture kao usputne produkte vladajućih u stjecanjima sredstava za rat, jer su odnosi među državama vezani uz ratove i pripreme za rat bitno utjecali na formiranje država. Henry Barbera naglašava važnost vojnoga faktora u tranziciji od provincijalnih (politički decentraliziranih socijalnih poredaka organiziranih primarno na osobnim, a ne teritorijalnim načelima) prema političkim društvima (tipovima socijalnoga poretka u kojem vlada ima vrlo veliku ulogu u životu svakoga člana zajednice).

U trećem poglavlju, *Profesionalizacija vojnog poziva – formiranje časničke profesije*, raspravlja se o formativnim etapama

izgradnje profesionalnoga tipa časništva i njegovih institucija – od pretprofesionalnih tipova časnika, izabranih vojnih vođa s karizmom, onih koji regrutiraju i vode plaćeničke vojske poput kapitalističkoga poduzeća, posjednika kupljenoga časničkog položaja do profesionalnoga časnika kao imenovanoga dužnosnika jasnih statusnih distinkcija i pionira organizacije modernog tipa birokracije. Oblikovanje časničke profesije od pretprofesionalnoga tipa poziva, poduzetničke i staleške djelatnosti do profesije (distinktivne zanimajske grupe) događa se u valovima profesionalizacije: od organizacijske revolucije u 16. i 17. stoljeću, koju vode kreatori protestantske discipline i stvaraju prvi put u povijesti Europe veliku, dobro organiziranu discipliniranu vojsku, preko drugoga vala profesionalizacije, kada se formiraju masovne vojske i profesionalne revolucije na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, koje rezultira općom vojnom obvezom te konceptom nacionalne vojske "naoružanog naroda", do trećega vala profesionalizacije i konsolidacije obilježja profesije, u kojoj je posebno važna ekspertna dimenzija profesionalizma, koja se razvija s porastom važnosti edukacije, kada vojska, kako autor naglašava, naizgled paradoksalno u drugoj polovici 20. stoljeća postaje jedna od istaknutih društvenih zona uklanjanja diskriminacijskih etničkih, rasnih, rodnih i drugih socijalnih barijera "barem u nekim društvima". Poglavlje zaključuje prikaz procesa oblikovanja pozivnih institucija, koje prema Huntingtonovoj analizi obuhvaća pretpostavke za ulazak u časnički zbor, sredstva napredovanja u časničkom zboru, vojni edukacijski sustav, vojni stožerni sustav, kao i opći duh i kompetentnost časničkoga zbora.

Četvrto poglavlje, *Vojna profesija – opći analitički modeli oblikovanja sociološkijske tradicije*, razmatra modele vojne profesije razvijenih društava u sklopu disciplinirane istraživačke tradicije sociologije vojske. U poglavlju se raspravlja o Huntingtonovu esencijalističkom modelu vojne profesije s naglaskom na profesionalizmu kao

osnovnoj razlici modernoga ratnika, koji predstavlja ekskluzivistički model "radikalnog profesionalizma", od svih ratnika prijašnjih vremena. Potom dinamički model vojne profesije, koji profesiju promatra kao dinamičnu birokratsku organizaciju koja se s vremenom mijenja odgovarajući na promjene uvjeta, te hipoteza o civilizaciji vojne profesije M. Janowitza, koja obuhvaća pomak od autoritarne dominacije prema uvjeravanju, manipulaciji i oslanjanju na grupni konsenzus. Institucionalno-zanimanjski (I/O) model C. C. Moskosa upozorava na manjkavosti dominantne uporabe ekonometrijskih modela u reformi i rekonstrukciji oružanih snaga, a naglašava shvaćanje vojske kao socijalne organizacije koja zadržava razine autonomije prelamajući šire trendove, pa taj model nastoji obuhvatiti više analitičkih razina u interakciji: promjene stavova i ponašanja pojedinaca, promjene obilježja socijalne organizacije oružanih snaga, utjecaj širih historijskih i socijalnih trendova na civilno-vojne odnose. Interakcionistički model četiriju strategija karijere Thomasa i Rosenzweiga usmjeren je razmatranju interakcije strategija pojedinačnih aktera koji dobrovoljno stupaju u vojnu organizaciju (mikroanalitička razina) i podsustava koji čine vojnu organizaciju (makroanalitička razina). Interni profesionalni model G. Caforija usmjeren je prema analizi ponašanja koja su intrinzična vojnoj profesiji kao cjeloživotnoj radnoj aktivnosti od koristi za zajednicu, koja iziskuje određenu intelektualnu sposobnost i stjecanje teorijskoga znanja te zadržava vlastiti utvrđeni specifičnost u odnosu na druge profesije.

U petom poglavlju, *Elementi strukturalne analize vojne profesije*, skreće se pozornost na strukturalna obilježja vojne pro-

fesije (dimenzije artikulacije vojnoga profesionalizma), kao što su profesionalna ekspertiza, korporativnost, etika, kultura... Strukturalna analiza osnovnih dimenzija oblikovanja časništva kao moderne profesije obuhvaća razmatranje obilježja vojne profesionalne ekspertize i sustava časničke edukacije, prirode socijalne odgovornosti i korporativnosti časničkoga zbora, profesionalne etike i ideologije te profesionalne kulture (samopredodžbi, društvenog ugleda i životnog stila pripadnika vojne profesije). S obzirom na birokratsko obilježje časništva, razmatra se suodnos njegovih profesionalnih i organizacijskih aspekata te vojna artikulacija autoriteta i discipline kao specifičnih determinanti unutarorganizacijskoga statusa časničke grupacije.

U šestom poglavlju, *Elementi procesne analize vojne profesije*, raspravlja se o procesima formiranja vojnih profesionalaca i karakteristikama časničkih karijera. Razmatraju se obilježja procesa oblikovanja vojnih profesionalaca (regrutacijsko selekcijski sustavi časničkih kandidata, razlozi odabira vojne karijere te odnosi profesionalne socijalizacije i samoselekcije), kao i obilježja karijera profesionalnih časnika (sustava upravljanja karijerama te obrazaca determinanti profesionalnoga napredovanja).

U sedmom poglavlju, *Vojna profesija u društvenoj strukturi*, raspravlja se o položaju vojne profesije u društvenoj (stratifikacijskoj) strukturi. Analiza položaja časničke grupacije u sustavu socijalne stratifikacije obuhvaća razmatranje odnosa vojnih i društvenih struktura (prirode korespondentnosti vojnoga i socijalnoga statusa časnika), tako i obilježja promjena u trendovima regrutacije pripadnika profesije u odnosu na njihovo socijalno podrijetlo. Na specifičnosti časničke profesije kao razmjerno autonoman stratifikacijski entitet i mehanizma prevladavanja / reprodukcije obrazaca društvenih nejednakosti detaljnije se upozorava s obzirom na trend rodne integracije vojnih uloga: od gotovo potpune rodne ekskluzivnosti do

sredine 20. stoljeća prema primjetnom porastu vojne participacije žena, što se može promatrati kao specifičan indikator promjena socijalnoga i organizacijskoga formata oružanih snaga, ali i redefiniranja dotad gotovo samorazumljivih obilježja vojne profesije.

U osmom poglavlju, *Vojna profesija i politika*, raspravljaju se o političkim aspektima vojnoga profesionalizma, obilježjima grupacija vojnih časnika kao političkih aktera, njihovim političkim identifikacijama i orijentacijama te o ulozi vojnoga profesionalizma u kontekstu sustava civilno-vojnih odnosa. Analiza je potrebna jer sugerira profiliranje vojne elite kao jedne od modernih političkih elita – aktera specifičnih političkih orijentacija i modaliteta djelovanja u političkom prostoru, gdje njezin profesionalizam bitno utječe i na prirodu sustava civilno-vojnih odnosa, u kontekstu sve nejasnijih granica između civilnih i vojnih jurisdikcija, opadanja stupnja profesionalne autonomije uz naglašenu prisutnost časnika u politiziranim debatama o nacionalnoj sigurnosti. Vojni časnici kao specifičan korporativno profesionalni politički akter imaju vrlo važnu ulogu u oblikovanju obilježja sustava civilno-vojnih odnosa. Često se pristajanjem na jednosmjerni koncept civilnoga nadzora zanemaruje okolnost da – osim što mogu organizirati i provesti vojni udar – vojni su časnici često bili i mogu biti presudni akteri njihova sprječavanja ili suzbijanja. Stoga je upravo profesionalizacija časničkoga zbora prepoznata kao ključni faktor koji definira prirodu civilno-vojnih odnosa. Na kraju poglavlja autor iznosi niz "novih teorija" civilno-vojnih odnosa nastalih u najnovije vrijeme, kao što su teorija konkordacija ili uspostave suglasja, agencijska teorija, model središnje zadaće,

teorija podijeljene odgovornosti, a posebno se osvrće na koncept demokratskoga nadzora i vojni profesionalizam u postkomunističkim zemljama.

U devetom se poglavlju analiziraju *Perspektive vojne profesije* u svjetlu posthladnoratovskih globalnih promjena, strukturalnih transformacija oružanih snaga i "novih vojnih misija" te koncepcije "postvojnih" i "postmodernih socijalnih poredaka". U novim se vremenima prepoznaju učinci djelovanja vojnog na obilježja societalnog poretka, kao i postvojni karakter suvremenih razvijenih društava, ili ostvarenje demilitariziranih postmodernih poredaka. Mijenja se i karakter državnoga raspolaganja vojnim sredstvima organiziranoga nasilja. Prijelaz od modela masovnih prehladnoratovskih vojski na dvojni strukturu manjih, kadrovsko pričuvnih posthladnoratovskih vojski (u kontekstu promijenjenih okolnosti sigurnosnih prijetnji), proširenje opsega tradicionalnih funkcija oružanih snaga novim nevojnim misijama i zadaćama, uz djelovanje u multinacionalnom organizacijskom kontekstu, kao i rutinizirani razvoj tehnološke strukture, utječu i na promjene obilježja profesionalne uloge časnika.

U *Zaključku* autor, raspravljajući o razvojnim perspektivama vojne profesije, primjećuje kako, premda je "protjerana" ili izostavljena iz velike većine futurističkih scenarija, vojna profesija predstavlja instituciju s kojom strukture organiziranoga nasilja suvremenih društava i njihovi civilni projektanti i nadziratelji i ubuduće najozbiljnije računaju, pa je umjesto deprofesionalizacije časničkoga poziva, civilizacije i slabljenja profesionalne autonomije, pouzdanije očekivati novi konsolidirajući "četvrti profesionalizacijski val". Taj val "obuhvaća sve dimenzije artikulacije vojnog profesionalizma (ekspertnu, korporativnu, etičku i dr.), definirajući sukladno tome (ali i specifičnim regionalnim / nacionalnim obrascima) i društveni te politički status pripadnika profesije." Još su uvijek pretjerana, smatra autor, očekivanja formiranja vojne profesije kao global-

---

Nevenka Bezić-Božanić SELČANI 18. I 19. STOLJEĆA

Naklada Bošković, Split, 2007., 241 str.

ne profesije, jer barem zasad nadnacionalna i internacionalna tijela kao može bitni naručitelji profesionalnih vojnih usluga samo popunjavaju popis tradicionalnih monopolističkih naručitelja profesionalnih vojnih usluga – nacionalnih država. U tom smislu i relativna društvena marginalizacija statusa časništva ne znači ujedno i deprofesionalizaciju / proletarizaciju poziva, već "kao specifična 'struktura dugog trajanja', časnička profesija opstaje i nakon prijelaza u novi milenij, kao razmjerno učinkovit adaptacijski mehanizam – medijator socijalnih i unutarnjih promjena..." I na samom kraju, odgovarajući na početno pitanje koliko je održiva usporedba vojnog i civilnog kao Sparte usred Babilona, ocjenu o posvemašnjoj prevladanosti Huntingtonova stajališta autor drži odveć jednostranom. "Upravo se trajno proturječna priroda vojnog profesionalizma... kao specifičnog modela suočavanja institucionalnih društvenih struktura sa socijalnom promjenom... pokazuje rezistentnom u odnosu na učinke dubokih promjena obilježja vojnog i civilnog svijeta te njihova međuočnosa tijekom dvaju proteklih stoljeća. Vojna se profesija kao socijalni akter / mehanizam oblikovan procesima formiranja moderne nacionalne države / društva, svojom konfiguracijom zasnovanom na formuli 'lojalnost, dužnost, suzdržanost, posvećenost' pokazuje komplementarnom karakteru modernog ovladavanja / raspolaganja strukturama organiziranog nasilja. Stoga je i njezina 'sudbina' kao uostalom i mogućnost da se o časničkom pozivu istraživački produktivno govori kao o profesiji, neraskidivo vezana uz opstojnost te institucionalne dimenzije modernosti."

Renato Matic

Hrvatska historiografija nije prije (a ni sada) posvećivala dostatnu pozornost razvitku zavičajne i lokalne povijesti, no zahvaljujući nekolicini entuzijasta, sve više se pojavljuju djela lokalnoga karaktera, koja – uz historiografski prikaz mjesta – pružaju i demografske podatke te informacije o obiteljima koje su naseljavale određeni prostor.

Tako je nastala i ova knjiga, koja nam kroz povijest selačkih obitelji govori i o povijesti Selaca na Braču u 18. i 19. stoljeću. Autorica Nevenka Bezić-Božanić već je otprije poznata kao neumorna istraživačica koja objavljuje članke iz kulturne povijesti, povijesti umjetnosti i zaštite kulturne baštine. Objavila je brojne radove, ali kao višegodišnja preokupacija izdvajaju se članci iz historijske demografije i kulturne povijesti, posebice stanovanja i odijevanja u Dalmaciji. Njezinom zaslugom objavljene su knjige koje daju brojne prinosne o stanovništvu Splita, Trogira, Komiže, Jelse, Visa, Podgore i drugih mjesta, a sada i Selaca.

Knjiga ima ukupno 241 stranicu i autorica ju je podijelila na dva dijela. Prvi se sastoji od novijih istraživanja i po sadržaju je podijeljen na *Uvod* (13-21), *Matične knjige* (23-123) i *Zanimanja* (125-142). Drugi dio pod naslovom *Prilozi* (145-240) sadrži pregled njezinih članaka koji su objavljeni u raznim časopisima, a bavili su se tematikom iz povijesti Brača i Selaca. Članci su: *Selački kamenari 18. i 19. stoljeća*, *Katastar Selaca četrdesetih godina 19. stoljeća*, *Nekoliko podataka o selačkim bratovštinama*, *"Hrvatski sastanak" u Selcima 1883. godine*, *Matica hrvatska na otoku Braču i Selcima od 1877. do 1900. godine* i *Prilog bibliografiji Selaca*.

U *Uvodu* autorica daje kratak pregled povijesti Selaca. Selca na otoku Braču smjestila su se u unutrašnjosti otoka i prvi se put u pisanim izvorima kao lokalitet spominju 1184. u *Povaljskoj listini*. U 15. stoljeću zabilježena su kao zaselak pod upravom kaštela u Pučišćima, 1614. kao pastirsko naselje s osam kuća, a 1645. u vizitaciji Vicenza Milanija kao mjesto uz crkvu poznatu u pisanim izvorima pod nazivom *Madonna na Selcih* (Sv. Marija na Selcih) i *Ecclesia B.M. de Radougna*. Prve zabilježene obitelji po prezimenima su iz 1625. godine, i to su: Bezmalinović, Danijelović, Sesnjić zvani Galeot, Tonšić, Trutanić i Vrsalović. Uz njih se navodi još i bračka plemićka obitelj Nisiteo, koja je posjedovala veći dio zemljišta na tom prostoru, te od početka 18. stoljeća i obitelj klesarskoga majstora Antuna Standelpergera, zvanog Stambuco, koji se doselio u Selca 1713. iz Praga, praoca obitelji Štambuk. Budući da posljednji izdanak obitelji Mate Nisiteo nije imao muških potomaka, a kći mu se udala za člana obitelji Politeo, oporukom je prezime obitelji preneseno na njezina sina, koji je trebao prihvatiti i prezime Nisiteo. Iako je kasnije dio potomaka odbacio prezime Politeo i napustio Brač, prezime Nisiteo se ipak zadržalo u Selcima i njihovi potomci žive još i danas na tom prostoru, dok je prezime Standelpergera/Stambuco kroatizirano u Štambuk. Najveće demografske promjene koje su zadesile otok Brač, s time i Selca, dogodile su se u 16. i 17. stoljeću, kada su bjegunci s kopna, bježeći pred navalom Turaka, počeli naseljavati istočni dio otoka i poznati su u izvorima kao "novi stanovnici". U početku su se stanovnici toga dijela otoka bavili stočarstvom, posjedovali su maslinike, vinograde, a kamenarstvo se kao zanimanje spominje tek 1710. godine, kada je

otvoren prvi kamenolom sv. Nikole. Od tada Selca kao mjesto napreduju i postupno im se povećava i broj stanovnika. Do 1885. Selca su administrativno pripadala pučiškoj općini, a nakon pobjede Narodne stranke nad autonomasima postaju samostalna općina.

U poglavlju *Matične knjige* autorica nam preko matičnih knjiga vjenčanih, rođenih i umrlih, koje su vođene od 1747. do 1900. godine, predočuje vrijedne podatke ne samo o prošlosti mjesta nego i o strukturi stanovništva, imenima i prezimenima, doseljavanju, zdravstvenim i društvenim prilikama i slično. Prema njima se vidi da su Selčani i Selčanke sklupali međusobno brakove, ali su svoje djevojke i momke, pa čak i vjenčane kumove, dovodili i iz drugih mjesta (Sumartina, Povalja, Gornjeg Humca, Praznica, Pučišta, Bola, Nerežišća, Supetra, Sutivana, Postira, Milne, Hvara, Mljeta, Korčule, Imotskog, Splita, Zadra, Kotor, Budve, Trsta, Venecije i drugih). Izdvojila bih ovdje i abecedni popis najvažnijih selačkih prezimena i obitelji koje se navode čak i po nadimku te po prvom spominjanju u dokumentima. Kako bi bila što uvjerljivija, autorica uz neke obitelji donosi i njihove obiteljske fotografije.

U sljedećem poglavlju *Zanimanja* autorica opet, služeći se matičnim knjigama kao izvorom, predočava kojim su se sve zanimanjima bavili Selčani u 18. i 19. stoljeću. Od školovanih ljudi najviše je bilo svećenika, zatim bilježnika, sudaca, doktora prava i ostalih. Što se tiče drugih zanimanja, ona su brojna, mnogo je trgovaca, pomoraca, bačvara, krojača, postolara, raznih majstora, a nakon otvaranja kamenoloma u 18. stoljeću i klesara, zidara i drvodjelja. Od posebnih zabilježenih zanimanja spominju se i pastiri, i to najviše iz obitelji Trutanić. Od ženskih zanimanja popisuju se pekarica, pralja, nadničarka i služavka. Iako se Selca iz godine u godinu prirodnim prirastom i doseljavanjem brojčano povećavaju, ona ostaju i dalje neveliko naselje, čiji se stanovnici tijekom 18. i 19. stoljeća većinom bave poljodjelstvom,

vinogradarstvom, maslinarstvom i stočarstvom. Tek sredinom 19. stoljeća Selca su zabilježila veći broj školovanih domaćih ljudi, što je rezultiralo i njihovim napretkom.

U drugom dijelu knjige, kao što je već rečeno, pregled je članaka koji su objavljeni u časopisima *Klesarstvo i graditeljstvo*, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije i Mogućnosti* te dva članka koje je autorica imala u pripremi te ih je priredila za ovu knjigu o Selcima.

U prvom članku *Selački kamenari 18. i 19. stoljeća* (147-164) navedeni su selački kamenari iz 18. /19. stoljeća, među kojima su najpoznatiji i najbrojniji oni iz obitelji Štambuk. Uz ovu obitelj, u Selcima su djelovali klesari i iz drugih selačkih obitelji, ali i doseljenici. Iako selački kamenari 18. i 19. stoljeća nisu ostavili neka veća umjetnička djela, vrsnoća njihova rada bila je zasigurno cijenjena u čitavoj Dalmaciji, o čemu svjedoče pronađeni izvori.

U drugom članku *Katastar Selaca četrdesetih godina 19. stoljeća* (165-171) autorica analizira katastar Selaca, čija je izradba i izmjera počela 1841. godine, kada su Selca imala 648 stanovnika, odnosno 121 obitelj. Analizom katastra vidi se da su u prvoj polovici 19. stoljeća Selca bila tek malo naselje usmjereno prema kamenarstvu te da je zemlja bila podijeljena na male čestice koje nisu mogle prehraniti seljački živalj, pa su zbog toga kamenolomi bili glavni izvor prihoda. U posljednjoj četvrtini 19. stoljeća ojačalo je vinogradarstvo, što je rezultiralo i boljim gospodarskim mogućnostima u Selcima.

U sljedećem članku *Nekoliko podataka o selačkim bratovštinama* (173-190) govori se o bratovštinama koje su nastale u Selcima te o njihovu radu i članstvu. Prva

bratovština koja se spominje u Selcima jest Bratovština Blažene Djevice Marije od Karmena iz 1713., no ne zna se kada je osnovana, dok su ostale bratovštine – Bratovština sv. Josipa, Bratovština Sv. Sakramenta, Bratovština presvetog Ružarija Blažene Djevice Marije i Bratovština Srca Isusova osnovane tek u drugoj polovici 19. stoljeća. Na kraju autorica zaključuje da su podaci o selačkim bratovštinama skromni i djelomice sačuvani, ali da pružaju sliku jednoga skromnog i jednostavnog doba punog zajedništva.

U članku "*Hrvatski sastanak" u Selcima 1883. godine* (191-214) autorica progovara o narodnoj svijesti Selčana koja se počela buditi jačanjem autonomaša u Dalmaciji sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća. Nakon završetka školovanja na europskim sveučilištima selački mladići odlučili su se vratiti korijenima, njegovati hrvatski jezik i 1883., zahvaljujući njima, organiziran je prvi skup uglednih Selčana i Poveljana u kući ugledne selačke obitelji Didolića sa svrhom buđenja narodne svijesti i prosvjete. Kao rezultat skupa, 1888. osnovano je društvo "Hrvatski sastanak", koje je u svojem sastavu imalo i čitaonicu i knjižnicu i čija je svrha – kako pravilnik društva govori – bila da *uči domoljublju, rodoljublju, radišnosti, štedljivosti, triezmenosti, čudorednom (duševnom) djelu, da širi prosvjetu i da priređuje umjestna čitanja i zabave, dostojne pravog čovjeka*. Društvo je djelovalo sve do završetka Drugog svjetskog rata, kada se ugasilo, a obnovilo se 1988. godine. Kao prilozi ovom članku dodani su novinski izvještaj nepoznatog Hvaranina iz *Narodnog lista* te pisma Antuna Ostojića iz Povalja Đuri Daničiću.

U zadnja dva članka *Matica hrvatska na otoku Braču i Selcima od 1877. do 1900. godine* (215-224) i *Prilog bibliografiji Selaca* (225-235) autorica daje kratak pregled djelatnosti Matice Hrvatske u Selcima od njezina osnivanja 1877. godine pa sve do 1900. godine, dok u drugom članku navodi bibliografiju radova o Selcima, navodeći abecednim redom sve autore koji su pisali o temama koje su povezane s povijesti Se-

laca. Ova bibliografija ujedno je i vrlo važan dio knjige jer budućim istraživačima povijesti Selaca omogućuje i olakšava daljnja istraživanja. Na kraju knjige je *Bilješka o autorici* (237-240) koju je priredila Ivana Kuić.

Knjiga *Selčani 18. i 19. stoljeća* metodološki je pripremljena temeljito i sveobuhvatno u skladu s načelima suvremene povijesne znanosti pružajući čitateljima brojne podatke povijesnoga, demografskoga, vjerskoga i gospodarskoga sadržaja. Autorica detaljnom analizom arhivske građe, u našem slučaju matičnih knjiga, govori ne samo o prošlosti jednoga malog prostora nego i njegovih obitelji koji zajednički čine cjelinu.

Na kraju možemo reći da sadržaj knjige, iako upućen na malen prostor (mikroregiju), ipak pruža čitateljima – stručnjacima i laicima – uvid u demografske podatke ne samo Selaca nego i otoka Brača u 18. i 19. stoljeću.

Ljiljana Dobrovšak

Jasenska Kodrnja (ur.) RODNO/SPOLNO OBILJEŽAVANJE PROSTORA I VREMENA U HRVATSKOJ

Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 2006.,
345 str.

Zbornik radova koji je pred nama ulazi među prvijence istraživanja posvećenih egzaktnijem utvrđivanju prisutnosti/odsutnosti i ne/istaknutosti oznaka žena i mu-

škaraca u javnom prostoru i vremenu. Njege čine rezultati istraživanja na projektu kojemu su prethodile dvije objavljene knjige Jasenke Kodrnje: *Umjetnik u društvenom kontekstu* (1985.) i *Nimfe, Muze, Eurinome: društveni položaj umjetnica u Hrvatskoj* (2001.). Na temelju rodni usporedbi o prisutnosti i zastupljenosti žena i muškaraca u Hrvatskom općem leksikonu prema područjima znanosti i umjetnosti, te u nazivima ulica i trgova, dobili smo važan empirijski i praktični uvid u određene prostore i vremenske aspekte rodne stratifikacije hrvatskoga društva, koje je u tom pogledu, bez obzira na neke pomake u modernizaciji, još uvijek čvrsto patrijarhalno ustrojeno. Zbornik sadrži četiri velika poglavlja posvećena problematici obilježavanja rodno/spolnih karakteristika prostora i vremena u nas i plod je istraživanja petnaest autorica koje su u sedamnaestak radova s pripadajućom bibliografijom iz različitih gledišta znanosti i umjetnosti promatrale i analizirale ove fenomene. Obogaćen je priložima iščitanih imena žena i muškaraca navedenih u Hrvatskom općem leksikonu (1996.) te rangiranih prema broju odnosnih znakova koji se na ta imena odnose.

Prvo poglavlje pod nazivom "Konceptualizacija – naznake (de)konstrukcije rodnosti/spolnosti prostora i vremena" objedinjuje četiri rada, od kojih su tri prilozi Jasenke Kodrnje, a jedan Gordane Bosanac. U prvom prilogu "Pristup temi" Jasenka Kodrnja obrazlaže, kroz povijesno-mitološku prizmu, razloge i motive vlastita pristupa temi de/konstrukcije rod/spol prostora i vremena. Navodeći hipoteze i ciljeve istraživanja, autorica utvrđuje kao prvu pretpostavku da je muški spol/rod kroz povijest bio "autor, kreator prostora i vremena" (str. 15). Druga je hipoteza "da će se muški rod/spol u svoje djelo i upisivati" (u artefakte znanosti, umjetnosti i kulture) kroz povijest te da će ženski spol/rod u tome hijerarhijski biti podređen (str. 15). Treća hipoteza od koje se u istraživanju pošlo jest da su simboli prostora i vremena "istovremeno i simboli (indikatori)

rodne/spolne moći" (str. 16). Ciljevi istraživanja bili su da se pokaže patrijarhalna komponenta prostora i vremena, da se iščitaju simboli rodne/spolne moći u vremenu. U drugom dijelu ovoga poglavlja pod nazivom "Djevojka i duga – prostorno-vremenske koordinate" Kodrnja na primjeru književne pripovijetke "Duga" Dinka Šimunovića nalazi predložak za "rodno iščitavanje prostora i vremena" (str. 21), pozivajući se na niz primjera iz narodne predaje, književnosti, mitologije i različitih rječnika kojima nastoji ocrtati prostorno-vremenske rodne nerazmjere, koji su se obično definirali na štetu žena. Treće poglavlje ovoga dijela posvećeno je "Odsutnom prostoru žene: povijesti, javnosti i svijetu" autorice Gordane Bosanac, gdje autorica definira pojam prostora koji je u povijesno-filozofskom (muški) dominantnom smislu uvijek određen u dihotomijama unutrašnjeg i vanjskog, privatnog i javnog, pri čemu su te dihotomije uvijek zapravo odražavale rodnu stratifikaciju, s jedne strane ženskoga privatnog i odsutnog svijeta, a s druge muškoga javnog, prisutnog i priznatog upravo kroz kulturne upise u tome svijetu. Autorica naglašava da je "ono što je propušteno u filozofskom promišljanju položaja i emancipacije žena na svojevrstan način "nadoknađeno" i ispravljeno u teorijskoj misli feminizma, ističući da će "filozofija i dalje uglavnom ignorirati feminističke domete kritike patrijarhalne kulture" (str. 65), pokazujući zapravo time i dalje dominantno "mušku znanost" filozofije kojoj tek predstoji feministička kritika lažne podvojenosti "privatnoga" i "javnoga" svijeta. Slijedi četvrti dio ovoga poglavlja u kojem Jasenka Kodrnja iznosi "Metodološke napomene" istraživanja. Kao jedinice analize u tom su smislu poslužili nazivi/imena kul-

turnih simbola i znakova kojima su obilježeni kulturni prostori kroz vrijeme u Hrvatskoj, tj. ulice, trgovi, spomenici te osobna imena u Hrvatskom općem leksikonu kao indikatori asimetrične rodne društvene moći koja se iskazuje u korist muške rodne društvene grupe, a na štetu ženske.

U drugom poglavlju zbornika nazvanom "Prostor i rod/spol" Jasenka Kodrnja iznosi pod nazivom "Rodna/spolna hijerarhija javnog prostora ili žene u nazivima ulica i trgova RH" rodne karakteristike upisa javnoga prostora u nazivima ulica i trgova. Rezultati su pokazali da je u imenovanju ulica i trgova muškom rodu pripisana veća društvena vrijednost, jer je on u tim nazivima dominantno prisutan. Drugi važni nalaz jest da su muška imena postavljena na važnija prostorna mjesta u gradovima, tj. bliže centru grada, dok su ženska pretežno upisana na periferiji gradova. Dio koji potpisuje Sanja Kajinić "Spomenici – rodno mapiranje prostora na primjeru Zagreba" pokazuje "izuzetan nerazmjer u načinu reprezentacije muškog i ženskog roda kroz spomenike u gradu Zagrebu". Istraživanje pokazuje samo 14% spomenika u Zagrebu koji imaju neke veze sa ženskim rodom, i to na dva prevladavajuća stereotipna načina: kao spomenici koji "uljepšavaju" urbani prostor te oni koji posvećuju lik žene – spomenici Bogorodici. Tome treba dodati i dvostruko veću podzastupljenost umjetnica autorica spomenika u odnosu na muške umjetnike autore.

Treće poglavlje zbornika pod nazivom "Vrijeme i rod/spol" zapravo je analiza Hrvatskog općeg leksikona (1996.), koju su u dva teksta obradile autorice Jasenka Kodrnja i Mirjana Adamović. Jasenka Kodrnja tako u tekstu "Rodni stožac vremena" najprije pokušava dati određeni historijski pogled na feministička istraživanja s naših prostora te oslikati doprinose pojedinih istraživačica u Hrvatskoj i njihov rad na dekonstrukciji stereotipa u društvu, kao što su Vera st. Erlich, Dunja Rihtman Auguštin, Lidija Sklevitsky. Bez

obzira na važnost utemeljenja i rada sekcije "Žena i društvo", utemeljene prije više od 30 godina pri Sociološkom društvu Hrvatske, ili, recimo, Centra za ženske studije kao izvansveučilišnih studija u Hrvatskoj, Kodrnja naglašava žensku povijest kao još uvijek "nep priznato obrazovno i akademsko studijsko područje", možda i stoga što je "jedno od obilježja ženske povijesti usmena predaja, a ne pismeni zapisi povijesti kao struke" (str. 132). Samo istraživanje rodno/spolnih obilježja na temelju upisanosti znakova u Hrvatski opći leksikon, čime se Kodrnja u nastavku bavi, pokazuje vrlo veliku dominaciju muškog roda kada je u pitanju broj upisanih osoba i rodno/spolnu upisanost znakova – 93%. Glede područja djelatnosti, žene su također u vrlo velikoj većini podzastupljene, pa su tako, recimo, predstavljene sa 7,8% umjetnica upisanih u Leksikon i 1,4% znanstvenica. Žene su znatno zastupljenije u novijoj povijesti 20. stoljeća negoli ranije, a što se dalje ide u povijest, njihova prisutnost sve je manje vidljiva. Od žena koje je povijest uopće registrirala najviše je onih koje su pripadnice visokih društvenih klasa – kraljevskih obitelji, plemstva ili supruge kraljeva, za razliku od muškaraca, koji su zabilježeni najviše po svojim autoritarnim i političkim dometima – diktatori, vojskovođe, političari, ističe Kodrnja. Osobe kojima Leksikon posvećuje najveću pažnju jesu itekako muškarci, i to ponajprije Isus Krist, kardinal Stepinac i Franjo Tuđman, a od žena Djevica Marija, s najviše upisanih znakova. Možda se time zapravo htjelo poručiti da je najpoželjnija vrlina žene – djevičanstvo. U tekstu "Rodne značajke djelatnosti" Mirjana Adamović nastoji odgovoriti na pitanja razloga slabe ženske prisutnosti u pojedinim javnim

djelatnostima koje su u Leksikonu popraćene te značenje obrazovanja za ne/pri-
sutnost žena u univerzalnim dostignućima. Za tu je svrhu autorica napravila komparativnu analizu upisanosti osoba prema spolu, području djelatnosti (arhitektura, likovna i primijenjena umjetnost, književnost, glazba, kazalište, balet i ples, film, znanost, filozofija, povijest/politika) i broju znakova. Utvrdila je da muškarci prevladavaju "u većini područja, osim baleta i plesa" (str. 164), kao i u filozofiji, arhitekturi i znanosti. Adamović zaključuje da je i kroz povijest i danas u Hrvatskoj glavni "subjekt" povijest, na temelju upisa o kulturi, umjetnosti, znanosti i politici koji je očit iz Hrvatskog općeg leksikona – a to je muški rod. Autorica je također pokazala komparativnu analizu rodne asimetrije u znanstvenim institucijama pojedinih europskih zemalja i SAD, pokazujući natpolovičnu većinu upisanih studentica u većini tih zemalja, za razliku od manjine nastavnica na visokoškolskim institucijama istih zemalja. Žene čine u većini uspoređenih zemalja (osim Švicarske i Turske) glavninu studentske populacije, a u nastavnom osoblju manjinu. Adamović je pokazala da su žene tradicionalno uspjevale u tzv. "ženskim" djelatnostima te utvrđuje njihovu slabu zastupljenost u javnom životu, zbog čega pleđira za ponovno pisanje "rodno senzibilizirane povijesti" (str. 185).

Četvrto poglavlje zbornika pod nazivom "Znanstvenice, filozofkinje, umjetnice" donosi devet tekstova s uvidima u zastupljenost rodnih grupa po pojedinim područjima znanosti i umjetnosti. U prvom tekstu "Znanstvenice i filozofkinje" Gordana Bosanac pokazuje zastupljenost žena znanstvenica i filozofkinja u Hrvatskom općem leksikonu. Na temelju podataka autorica iznosi statistiku velike većine (98,6%) zastupljenosti muških osoba znanstvenika u odnosu na žene znanstvenice (1,4%) te sličan i još porazniji omjer zastupljenosti muških filozofa (99,8%) u odnosu na filozofkinje – 0,2%. Autorica ističe da već i površan pogled na podatke upisa imena iz znanstvene povijesti svijete

ta i Hrvatske pokazuje golem nerazmjer rodni upisa na štetu žena. Udio žena u povijesti znanosti vrlo je sporadičan i upada u vrlo sužena polja znanosti, za razliku od muškaraca, koji su raspršeni u velikim brojevima širom cjelokupne znanstvene lepeze polja. Doprinos hrvatskih znanstvenica najvidljiviji je u povijesnim znanostima i u povijesti umjetnosti. Zastupljenost arhitektica u Hrvatskom općem leksikonu analizira Ivana Radić u drugom tekstu – "Arhitektice". Statistički gledano, arhitektice su u odnosu na njihove muške kolege gotovo nevidljive, tj. izrazito slabo prisutne. Leksikon navodi tek jedno ime arhitektice (Zoje Dumenčić) u odnosu na 279 imena muškaraca. Autorica navodi podatke o školovanju za arhitekturu u Hrvatskoj te profesionalnu podzastupljenost žena prema podacima Hrvatske komore arhitekata i inženjera građevine, koja također odražava rodnu dominaciju muškaraca te patrijarhalnu svijest lokalnih zajednica hrvatskih županija. Autorica navodi zanimljivu činjenicu, naime, da se i same arhitektice ne doživljavaju "punopravnim pripadnicama profesionalnog kruga" (str. 207), jer se sve članice Društva hrvatskih arhitekata nisu slobodno prijavile za upis u zbornik "Tko je tko u hrvatskoj arhitekturi", nego ih se prijavila tek polovica od ukupnoga broja arhitektica. U tekstu "Primijenjene umjetnice i dizajnerice" autorica Mirna Cvitan Černelić utvrđuje da su područja primijenjenih umjetnosti, dizajna i mode u Općem hrvatskom leksikonu odraz potpune isključenosti žena i dominacije muškaraca, jer su vodeća imena stručnjakinja s područja tapiserije, kostimografije, umjetničkoga tekstila i sl., kao što su Jagoda Buić i Mira Kovačević-Ovčarić – izostavljena. Međutim, autorica zaključuje

je da bez obzira na tradicionalne stereotipne podjele na "muške" i "ženske" domene djelatnosti u ovim područjima, procesi koji su se odvijali od osamdesetih godina "unijeli su optimizam" jer su ostvarili "prostore žena" (str. 218), pa dizajn, primijenjene umjetnosti i moda sve više postaju "prostori žena". U četvrtom tekstu "Likovne umjetnice" Ljiljana Kolečnik analitički razmatra potrebu i razloge ne/vidljivosti žena u povijesti umjetnosti, temeljeći se na logičkoj pretpostavci "vidljivost" ili "nevidljivost" likovne produkcije koja u znatnoj mjeri ovisi i o "konfiguraciji socijalno-kulturalne pozicije njezinih autora ... te o institucionalnim mogućnostima njezine javne prezentacije" (str. 221). Autorica ističe feminističku kritiku još uvijek nerazriješenih problema odnosa tradicionalne povijesti umjetnosti prema likovnom stvaralaštvu žena, jer pregledi povijesti umjetnosti koji su opterećeni brojnim kulturalnim i rodni predrasudama nisu proizveli "kvalitativni pomak u objašnjavanju specifičnosti ženske pozicije u povijesti umjetnosti". Međutim, feministički pristupi povijesti umjetnosti, kako autorica pokazuje, u nas su još uvijek "neka vrsta uljeza" (str. 236), a nacionalna povijest umjetnosti još je uvijek "sklona podcjenjivanju i prešućivanju ženske likovne produkcije ... i krajnje selektivnom uključivanju ženskih opusa u svoje povijesne pripovijesti" (str. 236). Autorica iznosi podatke o rodnoj asimetriji umjetničke zastupljenosti u tri hrvatska izvora: Enciklopediji hrvatske umjetnosti, Pregledu hrvatskog slikarstva Grge Gamulina i Hrvatskom općem leksikonu koji svi pokazuju rodnu marginalizaciju umjetnica, pri čemu je ta marginalizacija najizrazitija u potonjem. Tu je "ženama posvećeno samo 3,3% sveukupnog prostora" iz područja likovnih umjetnosti, što, kako autorica kaže, jasno upućuje na zaključak da su "umjetnice u njemu doslovno 'nevidljive'" (str. 245). Autorica Željka Vukalnović u petom dijelu "Književnice" analizira podatke o zastupljenosti književnica u abecedariju Hrvatskog općeg leksikona, a koje u toj stavci zauzimaju također poraznih 7%.

Osvrćući sa na pojedina istaknuta imena ženske književnosti, autorica pokušava utvrditi razloge povijesne isključenosti žena iz književnoga svijeta te analizira europocentričnost i rodnu asimetriju Hrvatskog općeg leksikona završavajući s bilježenjem sve jasnijeg trenda "popkulturne banalizacije feminističkih tekovina", koja je u sociološkom smislu svakako zanimljiva pojava novijega datuma. O "Glazbenim umjetnicama" piše Naila Ceribašić u šestom dijelu ovoga poglavlja, pokazujući rodne odnose zastupljenosti, vrijednosti skladateljstva, razine interpretacije, vrijednosti ženskih glasova i vrijednosti prošlosti, napominjući kako posebna nagrada za ženska glazbena dostignuća u Hrvatskoj još nije dodijeljena. Autorica navodi da je povjerenstvo od toga odustalo jer je dobilo "nemoguć zadatak da definira glazbene vrijednosti uvažavajući specifična iskustva žena u prošlosti i svijetu koji ih danas okružuje" (str. 280). O ženama u kazalištu piše Lada Čale Feldman u dijelu "Kazališne umjetnice", utvrđujući potvrđenu "reprodukciju patrijarhalnih obrazaca percepcije i vrijednosne razdiobe svijeta u području umjetničkog stvaralaštva" kad je u pitanju Hrvatski opći leksikon (str. 288). Čale Feldman ističe "paradoks" žena u kazalištu: one su tu "privatno tijelo dano na javni ogled, objekt razmjene između dramatičara, redatelja i publike, poprište nacionalne fetišizacije ..." (str. 219), zapravo za tuđe (u pravilu muške) autorske afirmacije. U osmom dijelu ovoga poglavlja pod naslovom "Plesne i baletne umjetnice" autorice Maja Đurinović i Ljiljana Gvozdenović analiziraju pogled na plesačice i balerine. Maja Đurinović u prvom dijelu "Plesačice" iznosi utemeljene i argumentirane kritike na račun priređivača Hrvatskog općeg

leksikona zbog nestručnosti i brojnih manjkavosti koje iskazuje kada je u pitanju plesna umjetnost, jer je izostavio najvažnija imena i rad istaknutih plesnih umjetnica i umjetnika s naših prostora. Njezina je kritika manje oštra kada se odnosi na rodne disproporcije i odnose u plesnoj umjetnosti, osim osnovne konstatacije o plesnoj umjetnosti kao umjetnosti, koja je u društvu "oduvijek marginalizirana, a plesači na dnu rang liste društvenog statusa" (str. 293). Paternalistički mehanizam upravljanja karijerom plesačice, kojim su kroz povijest u pravilu rukovodili muškarcima, opisuje Ljiljana Gvozdenović u drugom dijelu članka navodeći brojne predrasude i patrijarhalne društvene obrasce koji su bili temelj tih mehanizama. Ona daje i kratak povijesni pogled u rad vodećih plesačica, balerina i pedagoginja u Hrvatskoj, ističući podcjenjivački stav Hrvatskog općeg leksikona prema balerinama u odnosu na njihove muške kolege, društveno nepravedan tretman balerina u odnosu na muške plesače, primjerice zbog različitih reproduktivnih uloga ili puno brže profesionalne promocije u karijeri inače deficitarnih muških plesača, ali i općenito društvenu marginalizaciju plesačke profesije. Upravljačka mjesta u baletima kao i u većini drugih profesija danas na tržištu rada zauzimaju u pravilu muškarcima. Zadnji dio ovoga poglavlja posvećen je "Filmskim umjetnicama", gdje Diana Nenadić, prethodno navodeći neke primjere i imena značajnih žena s područja filmske umjetnosti kao autorica, redateljica ili scenaristica kroz povijest, također iznosi svoj kritički stav prema priređivačima Hrvatskog općeg leksikona glede filma, jer je "ukupan leksikonski prostor nedostatno i površno obilježen cjelokupnom disciplinom" (str. 308), pa tako i u smislu važnih žena koje su taj prostor obilježile. U smislu zastupljenosti filmske umjetnosti, kao i u smislu ženskih protagonistica te umjetnosti, po mišljenju Diane Nenadić Hrvatski opći leksikon potpuno je "neprikladan" i "iskrivljen", a najuspješnije predstavnice toga područja u Hrvatskoj potpuno su izostavljene, kao

npr. Snježana Tribuson. Kada se radi o zastupljenosti rodni grupa u zanimanjima filmske umjetnosti, autorica navodi gotovo "pravilnu" asimetričnu i hijerarhijsku rodnu zastupljenost na štetu žena. Tako se ženska imena filmskih umjetnica spominju prema Hrvatskom općem leksikonu u samo 16,8%, od čega je najveći broj glumica, dok su redateljice, scenaristice i druga filmska zanimanja ispodprosječno zastupljene, za razliku od muških aktera, koji su u pravilu iznadprosječno koncentrirani u zanimanjima redatelja, scenarista, snimatelja, filmskoj glazbi itd. Ovdje su ženama u pravilu pripale niže rangirana filmska zanimanja, uz glumice – kostimografinje, šminkerice, tajnice, skripterice itd., dok su muškarcima u pravilu pripala zanimanja višeg ranga u kinematografskom sustavu, kao što su producenti, redatelji, scenaristi, snimatelji, scenografi itd., čime autorica potvrđuje tezu feminističkih teoretičara filma o ženama u filmu i oko filma na koje se gleda pogledom koji je primarno ugodan muškom oku.

Bez obzira na to što bi se navedenom zborniku radova mogle uputiti kritike glede njegove metodologije, nekih manjkavih objašnjenja dobivenih rezultata u odnosu na hipoteze, koncepcijske i sadržajne velike raznolikosti i neujednačenosti pristupa i stilova kada su u pitanju rodno/spolna obilježja prostora i vremena – od gotovo mitoloških i književno-umjetničkih pogleda do filozofskih, sociološko analitičkih, povijesno-umjetničkih i novinarsko-kritičarskih perspektiva – ovaj zbornik radova prvi je pokušaj egzaktnijega tumačenja rodno/spolne stratifikacije u znanosti i umjetnosti na našim prostorima i u tom smislu on je vrlo važan akademski doprinos. U spoznajno-teorijskom smislu nije nam donio neku novinu, jer su hi-

poteze već dugo poznate, ali nam je empirijski pokazao konkretne uvide u glavna područja znanosti i umjetnosti koja su na našim prostorima kroz tzv. formu "znanstvene objektivnosti" duboko prikrivala rodne stereotipe, predrasude ili isključivosti u pravilu na štetu žena te tako jasno razotkrio neke od temeljnih rodnih obrazaca moći koji su u našem društvu, osobito kada su u pitanju umjetnost i znanost, strukturalno utemeljeni.

Branka Galić

Tomislav Žigmanov HRVATI U VOJVODINI DANAS: TRAGANJE ZA IDENTITETOM

Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.,
216 str.

Proces razgradnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, propast socijalističkoga poretka, međuetnički sukobi i ratovi doveli su do toga da se o položaju Hrvata u Vojvodini danas zna manje nego o pripadnicima hrvatskoga naroda u drugim, udaljenijim, krajevima svijeta. Knjiga Tomislava Žigmanova važan je korak k promjeni takva stanja stvari. Autor je u svojoj studiji iznio mnogo činjenica o položaju vojvođanskih Hrvata od 1990. do 2005., posebno se osvrnuvši na kulturno stvaralaštvo te nacionalne manjine. Usto je prikazao i dosadašnje znanstvene i publicističke radove o Hrvatima u Vojvodini, čime je budućim istraživačima olakšao snalaženje u relevantnoj literaturi o toj temi.

Knjiga je podijeljena u tri veće tematske cjeline. Prvi dio posvećen je prikazu pravnog, političkog, demografskog i ekonomskog aspekta položaja Hrvata u Vojvodini. Drugu tematsku cjelinu čine kulturološke studije, u kojima autor traga za odgovorom o suvremenom identitetu vojvođanskih Hrvata. On svoju potragu

utemeljuje na recentnim sociološkim i kulturološkim istraživanjima o politikama imenovanja, konstruiranja tradicije, mehanizmima i procesima kroz koje društvene grupe pamte i zaboravljaju. Zamjetan prostor u knjizi posvećen je podrobnoj analizi sadržaja znanstvenih i publicističkih radova u kojima se prikazuje položaj vojvođanskih Hrvata u društveno-političkom prostoru Republike Srbije. Autor je budućim istraživačima olakšao posao dolaznja do relevantnih činjenica o temi i podrobnim popisom svih relevantnih hrvatskih udruga i ustanova s njihovim adresama te prikazom sadržaja njihovih internetskih stranica.

U pokušaju da odredi suvremeni položaj hrvatske nacionalne manjine u Vojvodini, koji je u mnogočemu specifičan i različit od položaja drugih etničkih skupina, Žigmanov upozorava na nekoliko bitnih strukturalno-povijesnih značajki koje ga uvjetuju. Specifičnosti položaja Hrvata pridonosi, prije svega, njihova katolička vjeroispovijed, koja ih čini dvostrukom manjinom – i po nacionalnoj i po konfesionalnoj osnovi. I demografski činitelj dodatno određuje njihov položaj: broj vojvođanskih Hrvata u pola je stoljeća više nego prepovoljen, što je uvelike uvjetovano njihovom prostornom raspršenosti koja je pogodovala asimilaciji. U najvećem broju oni nastanjuju nekoliko mjesta u Bačkoj i Srijemu, no ni u jednoj općini nisu ni u relativnoj većini. Samo u Subotici, koja im je kulturno i političko središte, te u Somboru, postoje uvjeti za političko, kulturno i obrazovno organiziranje i djelovanje Hrvata. U Srijemu, u kojemu je nacionalna svijest Hrvata po Žigmanovljevu mišljenju tradicionalno snažna, društveni su uvjeti zbog posljedica rata mnogo nepovoljniji nego u Bačkoj.

Male enklave Hrvata u Banatu te brojna i intelektualno snažna hrvatska manjina u Beogradu nisu iz različitih razloga ni na koji način artikulirale svoj identitet kroz manjinske organizacije ili udruge, pa se, drži autor, bez terenskog istraživanja malo može reći o nacionalnoj svijesti, interesima i vrijednostima tih pripadnika hrvatske manjine. Raspršenost i dvojni manjinski identitet već je u posljednjoj fazi socijalističkoga poretka uvjetovao osjetan pad broja Hrvata u Vojvodini. Tako se od 1971. do 1991. broj Hrvata u Vojvodini smanjio za 29,52%. Imajući na umu činjenicu da za razliku od ostalih manjina, recimo Mađara, Slovaka, Rusina ili Rumunja, Hrvati u Vojvodini, kao konstitutivni narod bivše Jugoslavije, nisu mogli ostvarivati svoja kolektivna manjinska prava (školovanje na materinskom jeziku, službenu uporabu jezika i pisma, informiranje te njegovanje vlastite kulture) u odgovarajućim profesionalnim i od države osnovanim i financiranim institucijama, jasno je da je to imalo za posljedicu i stanovitu neizgrađenost njihove vlastite manjinske institucionalne strukture. Prema autorovu mišljenju, upravo je nepostojanje takve infrastrukture utjecalo na to da su propast socijalističkoga poretka Hrvati u Vojvodini dočekali organizacijski i politički nespremni, bez profiliranih elita (prosvjetnih, gospodarskih, znanstvenih i umjetničkih) u nacionalnom smislu, koje su trebale preuzeti vodeću ulogu u ratnim i tranzicijskim uvjetima. Jedinu dobro organiziranu elitu činilo je katoličko svećenstvo, no ono nije moglo imati vodeću ulogu u tranzicijskim procesima.

Spomenute strukturalne značajke naslijeđene iz socijalističkoga razdoblja stavile su hrvatsku nacionalnu manjinu u vrijeme demokratskih promjena i među-republičkih sukoba u izrazito nepovoljan položaj. Hrvatska zajednica u Vojvodini morala je voditi brigu o očuvanju svojega identiteta u nesklonome srbijanskom društvenom i državnom okružju i istodobno graditi vlastitu manjinsku institucionalnu infrastrukturu. S druge strane, raspad SFRJ i rat koji je uslijedio dodatno su otežali

institucionalnu izgradnju hrvatske etničke zajednice, koja je samim tim imala i manje mogućnosti za artikulaciju vlastitih interesa. Pritom je, smatra autor, pogoršanju njezina položaja najviše pridonijela činjenica da su se borbe najvećeg intenziteta vodile uz granicu Hrvatske i Vojvodine. Vojvođanski Hrvati su, nalazeći se blizu zone borbenih djelovanja, živjeli u situaciji ratnoga stanja. Nadalje, snažna medijska, državna i vojna antihrvatska propaganda, ozračje mržnje i nesnošljivosti, verbalnoga i fizičkoga nasilja u Srijemu i jugozapadnoj Bačkoj rezultirali su prisilnim iseljavanjem Hrvata. Kako bi ilustrirao položaj Hrvata ranih devedesetih godina 20. stoljeća, Žigmanov je iznio dokazane – i od neovisnih promatrača ili državnih organa potvrđene – slučajeve prijetnji, bombaških napada na sakralne objekte i imanja te ubojstava desetak građana hrvatske nacionalnosti.

Osobito je pažnju autor posvetio analizi represivne srbijanske politike prema građanima hrvatske nacionalnosti, poglavito prije pada Miloševićeva režima u listopadu 2000. Ta se politika, osobito ona prema Hrvatima u Srijemu, najblaže rečeno može nazvati destruktivnom. Vodeće načelo državne politike u 1990-ima bilo je nepriznavanje samoga postojanja hrvatske zajednice u SR Jugoslaviji kao nacionalne manjine. Posljedica je to da status i pravni položaj Hrvata kao nacionalne manjine sve donedavno nisu bili na odgovarajući način regulirani. To je prouzročilo velike poteškoće u ostvarivanju određenih manjinskih prava, npr. financiranje manjinske kulture iz državnoga proračuna do danas nije odgovarajuće riješeno.

Ipak, smatra Žigmanov, za Hrvate u Vojvodini najteži problem u devedesetima jest pravna i institucionalna neregulirano

ranost njihova statusa. Neriješen položaj izazvao je kod Hrvata dodatnu nesigurnost, pa je uz razne pritiske i diskriminacijske mjere bio povod njihova kontinuiranoga i tihoga iseljavanja. Istina, činom međudržavnoga priznanja Republike Hrvatske i SR Jugoslavije te potpisivanjem Sporazuma o normalizaciji odnosa (1996.) pritisak na Hrvate počeo je opadati, ali nije prestao. Njihov je položaj dodatno formalno-pravno određen i bilateralnim ugovorom o zaštiti manjina između Republike Hrvatske i Državne zajednice Srbije i Crne Gore.

Žigmanov nadalje pokazuje da su i neke "suptilnije" metode srbijanske politike odgovorne za opadanje broja Hrvata u Vojvodini, primjerice politika odnarođivanja Hrvata insistiranjem statističkih službi, državnih organa i provladinih manjinskih institucija na forsiranju etničkih posebnosti, tj. nastojanjem da se Hrvati klasificiraju kao etničke zajednice Bunjevac i Šokaca. Tako je rezultatima zadnjega popisa stanovništva iz 2001. godine potvrđen trend daljnjeg opadanja broja Hrvata: naime, i u zadnjih je desetak godina broj Hrvata opao za nešto manje od 25% i sada ih je 56.546. Tako su Hrvati, koji su po brojnosti bili druga manjina u Vojvodini (iza Mađara), postali treća – od njih su brojniji i Slovaci.

Autor smatra da je do promjena u ponašanju države došlo već 5. listopada 2000., a s usvajanjem Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u veljači 2002. položaj Hrvata počeo se popravljati. Osnovana je novinsko-izdavačka ustanova "Hrvatska riječ", započelo je obrazovanje na hrvatskom jeziku, konstituirano je i Hrvatsko nacionalno vijeće. Promjena srbijanske politike uvjetovana je željom Srbije da se integrira u europsku zajednicu naroda, a put k tom cilju vodi kroz dosljedno poštivanje prava nacionalnih manjina. S druge strane, Hrvati u Vojvodini nisu nespremno dočekali promjene u državnoj politici. Iako gotovo prepušteni sami sebi u izrazito nepovoljnom političkom okruženju, oni su od početka demokrati-

zacije srbijanskoga društva krenuli putem samoorganiziranja i počeli stvarati vlastitu etničku mikrostrukturu osnivanjem raznih institucija, kulturnih udruga, nevladinih organizacija, pokretanjem listova te okupljanjem i povezivanjem intelektualne elite. Žigmanov upozorava na činjenicu da su se ti procesi odvijali bez većeg razumijevanja i potpore države matice, koja je bila gotovo simbolična, a odvijala se *ad hoc*, bez ikakve strategije i bez razvidnosti u financijskoj potpori te s naglašenim elementima paternalizma. Rezultati toga složenog i tegobnog procesa danas su, drži autor, vidljivi gotovo jedino na formalnoj pravno-normativnoj razini. Naime, iako postojeći formalno-pravni okvir predstavlja dobro polazište u borbi za očuvanje hrvatskog identiteta i ostvarivanje građanskih i nacionalnih prava Hrvata u Srbiji/Vojvodini, oni su na razini svakodnevnoga života još uvijek diskriminirani. Žigmanov svoju tezu ilustrira brojnim primjerima sada već nelegalne diskriminacije Hrvata i opstrukcije zakona, statuta i odluka lokalnih organa vlasti Republike Srbije. Primjerice, državne institucije koje su izravno podložne Beogradu, kao što su tijela Vlade, sudovi, policija, ne pridržavaju se odredbi o isticanju trojezičnih natpisa na svojim oglasnim pločama; nadalje, iako je Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine u prvoj polovici 2001. usvojila izmjenu svojega Statuta, po kojoj je hrvatski jezik u službenoj uporabi na teritoriju cijele Pokrajine, republički Parlament još nije potvrdio ovu odluku te ona nema pravnu snagu.

Knjiga Tomislava Žigmanova, predstavnika mlađe generacije hrvatske intelektualne elite u Vojvodini, i to elite nedvojbena moderne europske orijentacije, važan je prinos rasvjetljavanju položaja

hrvatske manjine u susjednoj državi. Autor je uvjeren da će za opstanak Hrvata u Vojvodini biti presudni širi euointegracijski procesi, pa se stoga zalaže za mukotrpan i dugotrajan proces izgradnje lokalne hrvatske elite koja će moći dostojno predstavljati interese te manjine, čiju budućnost on vidi u modernoj Srbiji/Vojvodini kao dijelu Europe.

Aleksandar Vukić

---

8. DANI BIOETIKE U RIJECI

---

17. – 18. svibnja, 2007.

Svibnja 2007. godine na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci održani su 8. riječki Dani bioetike. U organizaciji Katedre za društvene znanosti spomenutoga fakulteta, Hrvatskoga društva za kliničku bioetiku (HDKB), Hrvatskoga bioetičkog društva – Podružnica u Rijeci i Međunarodnog udruženja za kliničku bioetiku (ISCB) tako je i ove godine u Rijeci održana hvalevrijedna bioetička manifestacija koje se glavni program sastojao od predstavljanja bioetičkih publikacija i održavanja okruglog stola *Bioetika i genetika: između mogućnosti i odgovornosti* (BOSR 8).

Prilika da se prvi obrati prisutnima pripala je prof. dr. Ivanu Šegoti, koji je u nekoliko uvodnih riječi najavio Dane bioetike te otvorio niz pozdravnih govora, među kojima je prvi održao prof. dr. Miljenko Kapović, dekan Medicinskoga fakulteta u Rijeci. U svojim je uvodnim riječima profesor Kapović pozdravio održavanje bioetičkog okupljanja kojem opravdano već pripada epitet tradicionalnog, a koje o Rijeci ne svjedoči samo kao o gradu u kojem se bioetika u Hrvatskoj započela istraživati, predavati i promovirati nego i kao o gradu koji trajno i predano prati i donosi nove bioetičke trendove. O spomenutom najbolje svjedoče uvijek nove i

originalne teme kojima su Dani bioetike posvećeni – ove je godine u središtu bioetičkoga zanimanja bio odnos mogućnosti i odgovornosti u genetici, što svakako svjedoči o dobru poznavanju idejno teorijskih kretanja unutar suvremenih bioetičkih rasprava. Prof. dr. Romana Jerković, profesorica Medicinskog fakulteta i dogradonačelnica grada Rijeke te pokroviteljica skupa, obratila se prisutnima riječima kojima je istakla zapažen trud u organizaciji ovoga skupa. Profesorica Jerković posebno je istaknula zaslugu profesora Ivana Šegote, pročelnika Katedre za društvene znanosti, i njegovih suradnika, koji ne samo da već dugi niz godina uspješno organiziraju bioetičke manifestacije na Medicinskom fakultetu nego im je pripalo domaćinstvo 9. Svjetskog kongresa bioetike, 2008. (9th World Congress of Bioethics).

Nakon uvodnoga dijela programa profesor Šegota najavio je predstavljanje bioetičkih publikacija. Ove godine, istaknuo je Šegota, riječ je o čak pet novih bioetičkih izdanja različitih autora i tematskih područja, što svjedoči o snažnom interesu za široku paletu bioetičkih pitanja. Najprije je predstavljen prijevod knjige Van Rensselaera Pottera *Bioetika – most prema budućnosti* (*Bioethics – Bridge to the future*) (knjigu je izdala Katedra za društvene znanosti Medicinskog fakulteta u Rijeci u suradnji s Hrvatskim društvom za kliničku bioetiku, Hrvatskim bioetičkim društvom i Međunarodnim udruženjem za kliničku bioetiku). O knjizi je govorio fra Luka Tomašević, profesor moralne teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu.

Zbornik radova 7. bioetičkog okruglog stola (Rijeka, 2006.) *Bioetički aspekti komuniciranja s gluhim pacijentima* predstavile su mr. sc. Anamarija Gjuran-Coha (ujedno i

urednica zbornika) i mr. sc. Iva Sorta-Bilajac. U svojim riječima promotorice su podsjetile na temu, izlaganja i zaključke prošlogodišnjih Dana bioetike te posebno istaknule ulogu i značenje bioetike u komuniciranju s gluhim pacijentima, pohvalivši nastojanja i uspjehe Katedre za društvene znanosti na spomenutom području.

Prof. dr. Nada Gosić predstavila je knjigu *Bioetika i odgovornost u genetici*, autorice mr. sc. Ive Rinčić Lerga. Kako je u svom izlaganju istaknula profesorica Gosić, knjiga obrađuje niz društvenih, pravnih, etičkih, psiholoških i brojnih drugih pitanja potaknutih primjenom najnovijih genetičkih istraživanja u svakodnevnom životu.

O knjizi *Potreba grada Rijeke za hospicijem i palijativnom skrbi* autorice mr. sc. Morane Brkljačić govorila je prof. dr. Vesna Golubović. Autorica definira stanja u palijativnoj njezi u gradu Rijeci, uočava potrebe za stalnom stručnom edukacijom zdravstvenih djelatnika na području palijativne medicine, govori o poticanju edukacije javnosti s ciljem povećanja svijesti o palijativnoj/hospicijskoj skrbi te sastavu i načinu funkcioniranja interdisciplinarnoga tima palijativne skrbi.

Posljednji u nizu bioetičkih publikacija predstavljen je bioetički studentski svezak *Sestrinstvo i eutanazija: bioetički aspekti*, također u izdanju Katedre za društvene znanosti, koji je predstavila mr. sc. Morana Brkljačić. Riječ je o radu više medicinske sestre Jasne Arbanas, u kojem je autorica istražila stavove zdravstvenih djelatnika (medicinskih sestara i liječnika) te pacijenata o uvijek aktualnom i poticajnom bioetičkom pitanju eutanazije.

Nakon predstavljanja bioetičkih izdanja profesor Šegota pozvao je profesora Kapovića da kao dekan Medicinskog fakulteta u Rijeci uruči dvije studentske nagrade. Ove godine dobile su je dvije studentice studija sestrinstva, Jasna Arbanas i Mihaela Škalić.

Drugi dio skupa, 18. svibnja, 2007. godine, bio je predviđen za održavanje okrugloga stola na temu *Bioetika i genetika*:

između mogućnosti i odgovornosti. Slijedeći ideju bioetičke interdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti, organizatori okrugloga stola kao plenarne predavače pozvali su tri znanstvenika koji se s različitih pozicija bave genetikom.

Prva među njima bila je profesor emeritus Zagrebačkog sveučilišta Ljiljana Zergollern-Čupak, čije je izlaganje *Bioetika i medicinska genetika: sinergističke ili antagonističke znanosti?* očekivano privuklo veliku pozornost slušatelja. U svom je izlaganju Zergollern-Čupak otvorila neka važna pitanja suvremene medicinske genetike. Kao vrsna kliničarka, koja ujedno opravdano i odgovorno nastoji pojmiti i bioetičku dimenziju svoje liječničke struke, Zergollern-Čupak ovom prilikom otvorila je etička i društvena pitanja s kojima se već danas u medicini susrećemo, a čija je prisutnost sve očitija. Zalažući se za uvođenje svojevrstnih etičkih standarda i korektiva u djelovanju suvremenih znanstvenika, ali i ljudi uopće, Zergollern-Čupak pozvala je na ublažavanje nekad vladajućeg antropocentrizma umjerenijim i danas prihvatljivijim oblicima biocentrizma, animalizma i fitocentrizma te ekocentrizma.

Neusporedne povijesti bioetike i eksperimentiranja na ljudima bila je tema izlaganja prof. dr. Darka Polšeka sa zagrebačkoga Filozofskog fakulteta. Suprotno prevladavajućim stajalištima, po kojima su povijest bioetike i medicine komplementarne i nadopunjujuće, Polšek je u svom izlaganju nastojao dokazati upravo suprotno – njihovu bitnu neusporedivost. Čak i danas, unatoč postojanju raznih bioetičkih povjerenstava, napredak medicine često se ostvaruje postupcima koji proturječe osnovnim bioetičkim načelima ili dokumentima. Zaključno, istaknuo je Polšek,

napredak medicine, a i genetike, i dalje će se odvijati presedanima ili daljnjim pronalaženjem stranputica u normama bioetičkoga ili pravnoga karaktera.

O temi *Genetičko savjetovalište* izlagao je doc. dr. Saša Ostojić s Medicinskog fakulteta u Rijeci. Ostojić je sadržajni dio svog izlaganja na određeni način podredio vizualnom i auditivnom dojamu cjelokupne prezentacije. Odlučivši se za dojmljivo multimedijско izlaganje, Ostojić nije samo nastojao privući pozornost brojnih prisutnih nego i izazvati ljudsku reakciju kao preduvjet konkretnijega i potrebama vremena prilagođenoga djelovanja, koje više ne dopušta samo pasivno promatranje, nego zahtijeva našu stvarnu, a ne samo načelnu, angažiranost (u konkretnom slučaju u smislu organiziranja sustava genetičkoga savjetovališta u Hrvatskoj te nužnog uvođenja specijalizacije kliničkoga genetičara).

Rad u sekcijama izlaganjem *Etička načela genetskog testiranja: oštećenje sluha* započela je prof. dr. Jasminka Pavelić s Instituta Ruđer Bošković. U svom je izlaganju upozorila na važnost prenatalnoga testiranja i što ranijega testiranja oboljelih osoba kao preduvjet unapređivanja genetskoga savjetovanja i kvalitetnije rehabilitacije. Ipak, postupci genetskoga testiranja nisu lišeni brojnih drugih konotacija, poput prava na podatke, odnosno njihove (ne)prihvatljive socijalne upotrebe, što svakako zahtijeva oprez u njihovu etičkom propitivanju, zaključila je Pavelić.

Ljudsko dostojanstvo i genetske intervencije: etičko propitivanje i načela bila je tema izlaganja prof. dr. Luke Tomaševića (Katolički bogoslovni fakultet, Split), u kojem je izlagač izložio razvoj pojma ljudsko dostojanstvo kroz povijest od pretkršćanskoga shvaćanja čovjeka, preko filozofsko-kantovskih uporišta utemeljenja ljudskoga dostojanstva, sve do ideje dostojanstva u suvremenim međunarodnim pravnim i bioetičkim normama. S obzirom na suvremeni razvoj biomedicine, posebno genetike, Tomašević se zaključno pita jesu li pojam, ideja i sadržaj čovjekova

dostojanstva danas ugroženi te dokle sežu prihvatljive granice znanstvenih proučavanja, zahvata i istraživanja.

Da je bioetika posebno otvorena prema mladima, svjedoči zapaženo izlaganje Gorana Mijaljice, studenta medicine splitskoga Medicinskog fakulteta, na temu *Genetsko testiranje kod Huntingtonove bolesti: kada, zašto i na čiji zahtjev?* Mijaljica je naglasak stavio na etičku problematiku genetskoga testiranja specifičnoga degenerativnog neurološkog poremećaja. Genetsko testiranje složen je proces ne samo u tehničkom smislu nego posebno u svojoj psihološkoj, socijalnoj i etičkoj dimenziji, s obzirom na to da dotiče prava pacijenata na (ne)znanje, posljedice otkrivanja genetskih predispozicija za pojedine bolesti s obzirom na relacije mogućnost precizne dijagnoze – nemogućnost uspješne genske terapije, ovlasti osiguravateljskih kuća i poslodavaca u traženju genetskih testiranja osiguranika i zaposlenika... Time se direktno dovode u opasnost autonomija i dostojanstvo čovjeka kao polazišne točke suvremene bioetičke misli, zaključio je Mijaljica.

Mogućnosti i zamke genetike u medicini danas – zajednički je rad mr. sc. Anamarije Gjuran-Cohe s riječkoga Medicinskog fakulteta i mr. sc. Gordane Pelčić iz Doma zdravlja Primorsko-goranske županije, a izložila ga je Gordana Pelčić. U svom je izlaganju Pelčić posebno istaknula problematiku bolesti cistične fibroze s obzirom na to da najnovija genetička dostignuća omogućuju otkrivanje genskih predispozicija na spomenutu bolest, ali istodobno otvaraju i brojna druga pitanja etičkoga karaktera.

Međunarodnu notu riječkim Danima bioetike izlaganjem na temu *Odgovornost naučnika i filozofa u novom milenijumu*

ponudio je mr. sc. Željko Kaluđerović s Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Polazeći od stajališta po kojem je suvremena znanost "vladajuća religija našeg vremena" (C. F. von Veizsäcker), Kaluđerović se u svom izlaganju posebno osvrnuo na položaj, ulogu i odgovornost znanstvenika u modernom društvu. Ne umanjujući opasnost od predviđajućih posljedica nekontrolirana razvoja znanosti i njezinih tehničkih dostignuća, rješenje ipak, navodi Kaluđerović, ne leži u bezrazložnoj i bezuspješnoj kritici spomenutih procesa, nego u poticanju snažne odgovornosti znanstvenika, pa tako i filozofa prema mogućnostima, ali i obvezama vlastitih znanstvenih disciplina te u značenju njihovih učinaka.

Mr. sc. Iva Rinčić Lerga s Medicinskog fakulteta u Rijeci svoje je izlaganje koncipirala na temu *Bioetika i genetika: o kakvoj je sve odgovornosti moguće govoriti?* U svojem je izlaganju nastojala prepoznati i odrediti razine odgovornosti u genetici definiranjem subjekata moralnog odgovornog djelovanja. Individualna odgovornost pojedinca u genetici svakako je jedna od važnih instanci odgovornosti, no postavlja se pitanje je li danas već moguće govoriti i o odgovornosti na drugim, uvjetno rečeno višim, razinama, odgovornosti koje uključuju veći krug ljudi, određenu zajednicu, društvo u cjelini – riječ je prije svega o odgovornosti na razini obitelji, odgovornosti političara i, konačno, o odgovornosti korporacija kao središnjih aktera suvremenoga globalizacijskog svijeta.

Ograničenja genetskih istraživanja i tko ih definira? bio je naslov izlaganja Marine Feštin, dipl. oec., polaznice poslijediplomskoga studija iz informacijskih znanosti i komunikologije Sveučilišta u Zadru. Feštin je u svom kratkom i instruktivnom izlaganju upozorila na izazove koje pred nas stavlja suvremena znanost i njezina sve veća primjena u svakodnevnom životu, zauzevši se za konstruiranje novih pravnih i etičkih kategorija.

O *Neurogenetici, eugenici i neuroetici* izlagao je Ervin Jančić, dr. med. iz Opće

bolnice Karlovac (koautori: mr. sc. Morana Brkljačić, mr. sc. Iva Sorta Bilajac, Ivan Kapović, dr. med., i Igor Prebilić, dr. med.). U svom se izlaganju Jančić osvrnuo na posebno osjetljivo polje medicine, neurologiju, u kojem se također, uslijed razvoja genetike, javljaju kompleksna (neuro)etička pitanja. Konačno, s obzirom na to kako je neuroetika danas predstavljena u literaturi, Jančić se upitao u kojoj mjeri to utječe na razvoj neuroznanosti te otvaramo li time prostor nekoj novoj eugeničkoj praksi.

Mr. sc. Goran Grgec iz Referalnoga centra za bioetiku u Jugoistočnoj Europi u svom je izlaganju *Puštanje GMO u prirodu – između rizika i opreza* govorio o posljedicama primjene novih znanstvenih otkrića na primjeru opasnog insekticida DDT-a, za čiju je uspješnu primjenu 1948. godine dodijeljena Nobelova nagrada, a (samo) 35 godina kasnije zabranjen je kao opasan i teško razgradiv otrov čije će se štetno djelovanje u prirodi zadržati još stotinama godina. "Lošinjska deklaracija o bioetičkom suverenitetu", podsjetio je Grgec, upozorava da svako uvođenje GMO-a može dovesti do nesagledivih posljedica, ireverzibilnosti učinaka i mogućih katastrofalnih posljedica. U konačnici, riječ je o sukobu dvaju načela, načela opreza (gdje god postoji opasnost, istraživanja treba obustaviti) i načela procjene rizika (obustavljaju se samo ona istraživanja za koja se procijeni prevelik rizik).

Posljednje predavanje na riječkim Danima bioetike 2007. godine koje je privuklo veliku pozornost znanstvenih krugova, ali i šire javnosti, bilo je izlaganje *Bioetički aspekti genetske modifikacije* prof. dr. Miroslava Radmana s Mediteranskog instituta za istraživanje života. Njegova razmišljanja o etici na određen su način

odmak od danas prevladavajućih strujanja u bioetičkim raspravama, no istodobno im je teško zaniijekati zanimljivost i intelektualnu poticajnost. Polazeći od odnosa bioetika – genetika kao ishodišta svojih razmišljanja, Radman se osvrnuo na ideju i koncepciju suvremene znanosti uopće, njezinih (ne)postojećih (bioetičkih) ograda i ciljeva kojima bi trebao/morao težiti današnji mladi znanstvenik.

Nakon posljednjega predavanja organizatori okrugloga stola predvidjeli su vrijeme za pitanja i raspravu. Iako se nastojalo odgovoriti na što više pitanja i osvrnuti na neka ranija izlaganja, mnogi nažalost nisu dobili priliku postaviti pitanje ili dati svoj komentar, što svakako svjedoči o velikom interesu publike za širok spektar bioetičkih tema i problema.

Iva Rinčić Lerga